

LEPITUSE TEOSTUMATU VÕIMALIKKUS

Jaak Tomberg. Kirjanduse lepitav otstarve. Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 7. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 168 lk.

„Kirjanduse lepitav otstarve” on edukalt kaitstud doktoritöö, see fakt ütleb juba mõndagi raamatu kvaliteedi kohta. Ometi ei põhjenda väitekirja kaitsmine veel seda, et kaitstud tekst peaks tõusma laiemate teadus- ja kultuuriringkondade huviorbiiti – sageli on doktoritöös lahendatud probleemid tähtsivad kitsama erialase publiku jaoks. Jaak Tombergi uurimus on äärmuseni minevalt vastupidine: asetudes kirjandusfilosoofia hämaralt piiritletud distsiplinaarsesse ruumi, ei kõnelda siin sugugi lepitusest kui ühest konkreetsest probleemist, kirjanduse ühest funktsioonist, vaid räägitakse kirjanduse abil ontoloogilises mõttes kõigest – isegi sellest, mis enne kõike. Kõnealuses teoses eksplitseeritakse seega autori metafüüsiline alusasend, säärane julgus ja haare on moodsa teadustöö kontekstis harukordne. Mõistagi ei ole mainitud mõttetöö läbinisti originaalne, Tombergi ontoloogia toetub moodsa filosoofia suurkujudele (G. Deleuze, W. Benjamin, S. Žižek), kuid loogiliselt ja retooriliselt särav analüüs ja süntees ei jää teoses kiirustatud etüüdiks, vaid läbib teoreetilise põhiteljena töö kahte esimest teoreetilist peatükki. Samas on Tombergi töö nauditaval määral aus ja isiklik, siin tunnistatakse loodud teo-

reetiliste konstruktsioonide piire ja subjektiivsust (vt lk 151).

Laskumata pikemasse meelisklusse teaduse olemuse üle, julgen väita, et Jaak Tombergi teos on vaid formaalselt teadustöö, kuid sisuliselt ja stiililt nii filosoofiline mõttetöö kui ka kirjanduslik väljamõeldis. Viimast asjaolu pole Tomberg kirjutise formaalset rolli silmas pidades saanud rõhutada. Teadusideoloogilises plaanis eeldatakse ka postmetafüüsilisel ajal, et iga uurimuse loomulikuks käivitajaks peab olema tõetahe, kuid mulle tundub, et Tombergi uurimus on kõige sügavamas plaanis motiveeritud hoopiski eetilisel.

Järgnevad kriitilised märkmed pole suunatud uurimuse kui sisulise terviku vastu – sellena on „Kirjanduse lepitav otstarve” särav ja väljapeetud –, vaid üritavad pigem kõigutada uurimuse implitsiitset järeldust, et lepitus on kirjanduse *põhiline* funktsioon.¹ Üritan nendel veergudel alustada töö autoriga otsustavat vaidlust kirjanduse üle, mis on seni aja ja sobiva võimaluse puudusel luhtunud.

Kirjanduse ontoloogiline positsioon ja toime

Uurimuse laiahaardelisus ning tõlgendatavate autorite rohkus võivad tekitada kimbatust. Kui loogilised seosed eri filosoofide vahel on väga täpselt lahti

¹ Mõistagi vaidlen kõige üldisemal ontoloogilisel tasandil, mitte ei loetle vastukaluks kirjanduse teisi funktsioone.

kirjutatud, nagu ka see, mis aspekt kellelt omaks võetakse, siis keerukam on mõista, miks just need konkreet- sed autorid (W. Benjamin, G. Deleuze, H. Bergson, S. Žižek, J. Undusk) alu- seks võetakse. Teoreetiliste eelistuste puhul tekivad säärased miks-küsimu- sed sagedamini kui uurimustes kasuta- tud näitematerjali puhul, mis naiivse loodusteadustest pärineva arusaama kohaselt peaks jääma vaid uurimis- objekti staatusse. Kui tahta norida Tombergi teoreetilise konstruktsiooni kallal, siis tuleks keskenduda kirjakohtadele, kus teoreetiliselt olulisest auto- rist esmakordselt juttu tuleb. Sageli mainitakse keskseks osutuvaid auto- reid nagu muuseas, nad hiilivad vaik- selt ja ebalevalt lavale, nt mõtet lahkne- vusest Ühes (Tervikus) eneses „aitab selgitada näiteks Slavoj Žižek” (lk 27); ainsuslike võimalikkuste lõpmatu välja kirjelduseks „saaks arenduse esmaseks horisondiks võtta deleuze’iliku abso- luutse immanentsuse idee” (lk 30) jne. Ent norida oleks mõtet vaid siis, kui lähtuda eeldusest, et teoreetiline kon- struktsioon peab taotlema kui mitte absoluutses mõttes objektiivsust, siis vähemalt intersubjektiivselt mõisteta- vat eelist teiste teooriate ees. Mängime hoopiski korraks kaasa ning võtame mõistmispuudluse aluseks autori teesi: „Kirjandus lepitab” (lk 10) – tees ise, mida võiks nimetada alusintuitsioo- niks, selgitab Tombergi teoretiseerimise motivatsiooni. Paneme tähele, et Tom- berg peab taunitavaks kirjanduse kasu- tamist üksnes filosoofilise instrumendi- na, tahtes märgata ka kirjandusteoste individuaalseid iseärasusi (lk 11), teisi- sõnu – kirjandust ennast. Kirjanduse ja filosoofia pidevat vastastikust seost Tombergi töös ilmestaks hästi *herme- neutilise ringi* mõiste: töö moodustub filosoofia ja kirjanduse vahel toimivas konstruktiivses toetavas seoses, uuri- mus ise teostub filosoofia ja kirjanduse vahelises pingeväljas ning sellel on

muidki kirjanduslikule väljamõeldisele omaseid tunnuseid peale subjektiivsuse tunnistamise. Laskumata nende tun- nuste süvaanalüüsi, tuleb öelda, et „Kirjanduse lepitav otstarve” on üli- malt poeetiline teos, mille lugemine on nauditav ka väljaspool loogilist argu- mendijahti.

Subjektiivsuse tunnistamisest tule- nevalt möönab autor, et kirjandusteoses leidub lepitust eri lugejate jaoks erine- val määral (vt lk 110–111). Filosoofilised mõttekäigud üritavad avada – ning see õnnestubki veenvalt – mida omavahel lepitatakse ning kuidas see toimib. Ometi kumab uurimuse igast reast läbi, et autor on algusest peale lepitus- tarves veendunud, see tarve on (küllap kirjanduse vahetus kogemises) uurijale juba osaks langenud. Filosoofide abil, kellele Tomberg toetub, ei ole seda alg- set häälestust võimalik kuigi hästi teo- reetiliselt põhjendada (erandiks ehk Benjamin, kellega tundub Tombergil tekkivatki kõige intiimsem suhe), kuid minu hinnangul oleks viljakaks teoree- tiliseks metafooriks, mille kaudu Tom- berg saaks oma algset osadust seletada, *fenomenoloogia* mõiste. Mulle tundub, et antud töö on avaras mõttes fenome- noloogiline, näiteks lk 74 kirjutab autor: „Kui keegi võiks mõne kirjandus- teose kohta lausuda – „see lepitab nii mõndagi” – siis teeb ta seda seepärast, et on avastanud teose kaudu ka selle millegi, mis on alati juba lepitust taga nõudnud.” Hermeneutika ja fenome- noloogia abil oleks võimalik oma alus- intuitsioone teoreetiliselt toestada, praegu jääb siiski mulje, et uurimuse tees ripub õhus, leiab aset enne kõi- ke, misjärel luuakse teesi ümber teo- ria ja konkreetsete tõlgenduste kehand. Minul pole ka sellise mõttekäigu akt- septeerimisega probleeme, kuid tead- lased ja õpetlased vajavad sageli enne- kõike autoriteetseid viiteid, enne kui nad kuulama hakkavad, mis sul öelda on.

Enne edasist kriitikat avagem lühidalt Jaak Tombergi põhiidee. Uurimus üritab näidata, et kirjanduslik väljamõeldis lepib (mõnevõrra) puhta võimalikkuse lõputut välja luhtunud tegelikkusega, kus miski on teostunud kõige muu ärajäämise arvelt. Kui lepituse otsimine on autorile oluline – ja seda see kahtlemata on –, siis võiks Tombergi uurimuse kirjanduseks ja väljamõeldiseks nimetamist pidada komplimentiks ning uurija taotluse tõeliseks salajaseks täitumiseks. Puhas võimalikkus jääb tegelikkuse seisukohalt transtsendentseks, seda ei saa ammendaval määral kirjeldada kas või juba seetõttu, et kirjeldav subjekt on uurimuses defineeritud lõhena võimalikkuse/tegelikkuse vahel ning lõhe ületamine oleks subjekti lagunemine (vt lk 126). Sestap töötab võimalik lepitus just kirjanduslikult, öeldu või kirjutatu väljenduslaadis, mitte argumendi jõus, teose paatoses, mitte eksplitsiitses sisus, *logoses*.² Järgneva kriitika kaudu üritan kombata Tombergi universumi piire. Näitan, et on võimalik kahtluse alla seada kõiki Tombergi uurimuses põimuvaid ja teineteist toetavaid põhiliine, mis on järgmised: 1) immanentsuse ontoloogia, kus üldiseimal tasandil koosneb *kõik* võimalikkuse virtuaalsest lõputust väljast, mis subjekti jaoks lõhestub võimalikkuseks ja tegelikkuseks; 2) kirjanduse piiritlemine väljamõeldisena, mis aktualiseerib võimalikkust ilma seda teosta-

² See tähelepanek ja eristus pärinevad algselt Derrida Foucault'-kriitikast hulluse enda kirjutamise võimalikkuse kohta, kuid arvan, et antud tähelepanek on tähtis mis tahes juhtumite puhul, kus keel tegeleb väljaspoolsusega. Kirjanduslikust väljendusest kui erilisest puhvertsoonist mõistuse ja hulluse vahel on huvitavalt kirjutanud Shoshana Felman, vt S. Felman, *Madness and Philosophy in Literature's Reason*. – Yale French Studies, 1975, nr 52, lk 206–228. Mainitud allikas sisaldub ka viidetega varustatud ülevaade Derrida ja Foucault' vaidlusest.

mata; 3) kirjanduslike näidete valik kahe eelneva kontseptsiooni demonstreerimiseks.

Tombergi ontoloogia piirid ja kriitika

Tomberg ei lähene oma uurimisprobleemile kirjandusteoorias üldlevinud kitsarinnalisuselt, kus suhestatakse väljamõeldis tegelikkusega ning vaadeldakse väljamõeldise toimimist, lähtudes tegelikkuse argimõistuslikust, filosoofiliselt reflekteerimata mõistest, jõudes parimal juhul tunnistuseni, et on veel teisi olemisviise, võimalikke maailmu peale tegelikkuse. Tomberg küsib filosoofina metafüüsika põhiküsimuse: mis on ülepea olemas? Tema vastus lähtub esialgu Deleuze'i puhta immanentsuse teooriast, kus olemas on võimalikkuste lõpmatu singulaarne ruum, puhta saamise voog, kus võimalikul ja tegelikul pole põhimõtteliselt vahet (vt nt 1.3). Edasi kritiseeritakse-arendatakse seda teooriat Žižeki abil ning jõutakse Deleuze'i absoluutse immanentsuse printsüübist loobumiseni (lk 39, vt ka minimaalsest erinevusest ptk 1.2). Vähemalt mõtte ja taju seisukohast lähtudes muutub erinevus võimaliku ja tegeliku vahel tähtsaks, ehk täpsemalt: subjekt on see, mis hoiab võimalikkust silmapiiril (lk 38); subjekt on lõhe või pidevusetus immanentsuse sees (lk 44). Antud psühhoanalüütiliste sugemetega subjektikäsitlus (vt 1.7) on ka lähtekoht, kuhu Tombergi ontoloogia ankurdu, kirjandus peab püüdma lepitada just seda lõhet, mis subjektil pidevalt ilmneb. Kirjeldatud ontoloogiliste lähtealustega põimitakse Jaan Unduski käsitlus lausumisest kui alatisest luhtumisest (midagi öeldes jääb kõik muu nimetamata, käsitlus toetub omakorda Derridale ja Levinasile) ning Benjamini ajaloo filosoofia, kus käsitletakse analoogiliselt ajaloosündmust katastroofina, mis välistab kõik muu, mis oleks võinud juhtuda

(ptk 2). Selles situatsioonis tulebki mängu lepitav kirjandus (vt 2.5).

Tombergi ontoloogiline avang on loogilises mõttes koherentne tervik, ometi jääb see poolikuks või siis vähemalt poolikult põhjendatuks. Kirjeldatud teooria on vaatamata kogu poeesiale ja subjektis avalduvale puuduolekule realistlik ontoloogia. Kuid ometi peaks autor tunnistama – räägime nagu filosoof filosoofiga –, et kahevalentne skeem võimalikkusest/tegelikkusest koosneva kõige kohta pole ainuvõimalik. Ütleksin isegi, et säärane ontoloogiline ruum on vaatamata selles toimuvale lahknemisele ja riiale turvaruum, kus kõik vastuolud on põhimõtteliselt kujutletavad ning seega ka lepitatavad.

Mis Tombergi metafüüsikas puudub? Kas on või ei ole, hoopis selles on Parmenidesest peale küsimus! Ehk püüdes seda küsimata jäänud probleemi väljendada Tombergi uurimuse keeles: mis juhtub siis, kui võimalikkuse lõputu väli tervikuna luhtub, kui see väli polegi lõputu, vaid lõplik ning koondub täielikku võimatusse?³ Kui asetada tegelikkuse/võimalikkuse polaarsusele vastu eimiski, saame probleemi, mille kõrval võimalikkuste luhtumine tegelikkuses tundub naljanumber.

Need on mõtlemise umbteed, kuhu Tomberg ei astu. Kui jääda rangelt Deleuze'i immanentse metafüüsika positsioonile, siis oleks eimiski vältimine põhjendatud, kuid ma ei mõista, miks transtsendentsi mängu tuues (vt lk 38) jääda poolele tee? Võib ehk väita, et kõige luhtumine eimiskis on tühi metafüüsiline abstraktsioon või subjek-

ti puuduse-loomusest tulenev variefekt, seevastu kui võimalikkuste luhtumine on meile vahetult antud (vt 1.7). Siiski leidub mõjukaid teoreetilisi käsitusi eimiski ilmnemisest vahetus kogemuses, nt võimatuse ilmnemine ülevustundes.⁴ Sel põhjusel ei saa Tombergi ontoloogiat põhjendada ka puhtkogemuslikult, väites, et subjekt kui lõhe ja puudus peab olema just tingimata võimalikkuse/tegelikkuse vahel.

Esitatud formaalontoloogilised süüdistused võimenduvad peagi vaidluses kirjanduse piiride ja ülesande üle.

Tombergi kirjandusmõistmise piir(atus)

Sissejuhatuses väidab autor, et ta tahab kõnelda pigem sellest, kuidas kirjandus toimib, ning vähem sellest, mis kirjandus on (lk 11), tunnistades samas, et kuidas-küsimus võrsub alati intuiitiivsest arusaamisest, mis miski on (lk 11). Kuigi Tomberg üritab vältida kirjanduse ranget defineerimist, avaldub tema kirjandusmõistmine siiski selgelt (vt 2.5; kokkuvõte). Kirjandus on vaatlusaluse töö autori jaoks „tegelikkuses tuvastatav väljamõeldis, mis opereerib sõnadega teatud kindlal viisil” (lk 150). Peetagu silmas Tombergi ontoloogiat: väljamõeldise mõistega pole saavutatud lõplikku eristust tegeliku ja illusoorse vahel, kõige üldisemal ontoloogilisel tasandil pole väljamõeldis kui põhimine äratähistatus tegelikkusest eristatav (lk 150). Tomberg täpsustab samal leheküljel, et tema uurimus toimib vähem üldisel tasandil, lõhe tasandil tegeliku ja võimaliku

³ Sellist ontoloogilist võimalust iseloomustab minu hinnangul Martin Heideggeri mõtlemine, kus käsitletakse olemist lõpliku-na ning see lõplikkus langeb olemasolemisele (*Dasein*) osaks just Tombergi terminites öeldes täieliku luhtumuseks – olemises surma poole sulguvad kõik teised võimalikkused. Vt M. Heidegger, *Sein und Zeit*. Tübingen: Niemayer, 1967, § 52–53, lk 255–267.

⁴ Ülevustunde negatiivsusest vt nt: R. Gasché, *The Sublime, Ontologically Speaking*. – *Yale French Studies* 2001, nr 99, lk 117–128. Siinkirjutajalt on sel teemal ilmumas teadusartikkel ajakirjas *Methis*. Eimiski vahetust kogemisest üldisemalt vt M. Heidegger, *Was ist Metaphysik?* – M. Heidegger, *Wegmarken*. Frankfurt am Main: Klostermann, 1978, lk 103–121.

(väljamõeldise) vahel – see lõhe sai eelnevalt määratletud subjektina.

Sidudes oma kirjanduskontseptsiooni ontoloogiaga, väidab Tomberg korduvalt, et väljamõeldis lepitab luhtunud ainsuslikke võimalikkusi tegelikkuse endaga (nt lk 62). Kuidas see toimub, oleks juba pikem jutt, igatahes ei tohi lepitust mõista millegi lõplikuna, täituvana, mida saaks kirjeldada argieluliste väljenditega, nagu „asjade selgeks rääkimine” või „minevikuga lõpparve tegemine”. Autor rõhutab korduvalt, et lepitusjõud on nõrk (vt 2.4, eriti lk 69), lepitus saab olla vaid osaline (see tuleb juba Tombergi subjektkäsitusest), lunastus jääb puhta võimalikkuse valda (lk 71). Kirjandusteosel, kus avalduks puhas võimalikkus ise ilma tegelikkuses luhtumiseta, oleks küll ammendamatu lepitusvaru, kuid niisugune teos oleks iseeneses eimiski (lk 146).

Lepitusest ei saa rääkida teaduse keeles, ka Tomberg kasutab lepituse ilmestamiseks juba teoreetilisel tasandil ohtrasti võrdpilte ja metafoore. Näiteks Benjaminilt laenatud kujund ajalooinglist, kes on suunatud pilguga minevikku ja näeb konkreetset ajaloo-sündmuses üle jäänud võimalikkusi luhtavat katastroofi (lk 55); või siis Blanchot’ kujund Messiasist, kes jääb alati tulemata (lk 70–72). Mõistagi süvendavad analüüsitavad kirjandusallikad seda leppimismeeolu: pike-malt käsitletakse Ene Mihkelsoni ja Erkki Luuki, aga ka Jorge Luis Borgesi, Mehisi Heinsaarti, Betti Alveri vaikimist. Põhimõtteliselt võiks Tombergi lähenemist proovile panna nii, et otsida vastupidiseid näiteid, teoseid, mis tõrjuksid lepitamast, nagu näiteks hävitusakti nürimeelne kordumine de Sade’i teostes. Ma näen siin kahte olulist küsimust, mis jäävad Tombergil seni lahendamata.

1) Kui lugeda kirjandusliku lepituse skeemi näidetest lahus, siis seisneb kirjandusteose vabastav potentsiaal just

selles, et ta meenutab mulle üht luhtunud võimalikkust (lk 74–75). Siit tekib küsimus: kui ratsionaalsus uinub ning algab väljamõeldis, siis kas võime lepitusena käsitleda ka olukorda, kus uinuv mõistus sünnitab koletisi? Teisisõnu, kui võimalikkuste väljast ilmneb meile midagi säärast, mida oleme harjunud käsitlema katastroofina tegelikkuse tasandil, näiteks Huxley „Hea uus ilm”, de Sade’i piinakambrid või kõikide juutide hävitamine Hitleri poolt? Ma ei näe puhtteoreetilist takistust Tombergi teooria säärase tõlgendamise vastu, üksnes autori pieteeditundest kantud näidete valik paneb mind kahtlema säärase mõttekäigu relevantsuse osas.

2) Kirjandusteose lepitusfunktsioonis tundub sisalduvat ka kohustuslik uudsuse või imestuse aspekt: väljamõeldis toob esile võimaliku, mille tegelikkus oli varjutanud. Teine fenomen, mis kirjanduse lepitusvaru proovile paneb, on tütuseni minev keelt ära kulutav kordumine teoses, kas või taas de Sade’i näitel.⁵ Kas ei mandu sel juhul väljamõeldis tegelikkuseks, sulgedes lugu ümbritsevate teiste võimalikkuste dünaamilist vabamängu?

Ometi ei analüüsi ma siinkohal mainitud probleeme edasi kas või juba seepärast, et Tomberg on oma töös korduvalt tunnistanud, et kogu kirjandus ei pea lepitama alati kõiki. Tooksin hoopis esile järgmise kriitilise märkuse, et Tombergi väide, mille kohaselt ta lähtub oma analüüsidest tekstipoetikas vahetult antust (lk 15), on naiivne ja

⁵ Üheks valusaks näiteks, kus täituvad mõlemad praeguses kriitilises eristuses toodud liinid, oleks lõik Stanley Kubricku filmist „Hiilgus”. Meenutagem Jack Nicholsoni trükkimas järjekindlalt kirjutusmasinal, vildakas irve näol, lehtedele ühtainsat sõna: MÕRV. Kas ka see võiks olla lepitav kirjandus? Mõistan, et näide ei pruugi olla relevantne, kuna täitunud paberilehed ei pruugi vastata väljamõeldise miinimumnõuetele, mida Tombergi uurimuses eksplitsiitselt välja ei tooda.

teostumatu: esiteks on lugemisviisid alati subjektiivselt häälestusest laetud⁶ ning teiseks tuginevad ka kirjandust analüüsivad peatükid olulisel määral teistele tõlgendustele, sekundaarallikatele (eriti Luugi puhul, vt ptk 4).

Ükski kirjanduslik väljamõeldis ei saa hoida avali võimalikkuste kogu lõputut välja, kuna ka väljamõeldises täitub *midagi* millegi muu arvelt. Ontoloogilises mõttes pole väljamõeldisel seega tegelikkuse ees eelist. Ehk võiks kirjandusliku väljamõeldise eeliseks olla mitte kaasahaaravus ja usutavus (ses osas ei saavutata kunagi taju ja mõtte jaoks tegelikkuse taset), vaid just nimelt see, et kirjandusteoses avaldub luhtumus puhtamal kujul kui tegelikkuses? Kas ei seisne kirjanduse lepitav loomus selles, et suur kirjanduslik väljamõeldis ebaleb, kõhkleb, vangub, lüües sellega lugejalgi pinna jalge alt ning meelitades teda koos Don Quijotega igavesele traagilisele naeruväärsele eksirännakule eikuhugi?⁷ Mulle tundub, et oma uurimuse *logoses* Tomberg seda välja ei ütle, kuid *paatoses* ning eneskriitilistes tõdemustes mängib selline luhtumus kogu aeg kaasa. Kas pole Tombergi uurimuse eesmärk seega üksnes retooriline, panna lugejat kuulma kirjandust ennast? Selle tunnistamine ei pruugi olla filosoofiline häving, moodsast filosoofiast võib leida väljaarendatud kontseptsiooni tõe retoorilise loomuse kohta.⁸ Ometi tundub mulle,

et mis tahes teoreetiline töö on lepituse sihis väheefektiivne: kes kirjanduses luhtumist kuuleb, leiab sealt isegi lepitust ega küllastu argipäevas; kellega kirjandus ei kõnele, seda ei aita teoreetiku meelitus. Viimaks tuhmistab teooria kirjanduse enda nõrka jõudu, ka antud uurimuses. Samas võib olla teostumise luhtumises töö päristine tähendus.

Eelnevalt esitatud kõhklused kerkisid esile mõeldes Tombergi uurimuse horisondil, kuid nüüd läheksin veelgi kaugemale ning esitaksin peamise süüdistuse. Kuigi seda ei väideta kategooriliselt, jääb kõikide töös esitatud kirjanduse seletuste ja määratluste põhjal mulje, et kirjandus on igal juhul väljamõeldis – põhimise äratähistatuse mõttes. See tees ei ole ilmne: äkki leidub siiski ka sellist kirjandust, mis ei ole väljamõeldis, ei jutusta midagi, ei tähenda midagi? Ma ei arenda siin privaatselt uitmõtet, radikaalse negatiivsuse probleem on olnud vähemalt viimasel poolsajandil esil nii kirjanduses (nt Beckett) kui ka filosoofias.⁹ Näiteks teeb ka Tombergi töös mitmel puhul tsiteeritud Maurice Blanchot oma essees „Kirjandus ja õigus surmale” eristuse kirjanduse kahe nõlva vahel.¹⁰ Kui kirjanduse üheks nõlvaks on fiktsiooniloome, väljamõeldis, siis teise nõlvana lisandub luule, kus keel pöördub endasse ning keeldub midagi väljendamast.¹¹ Essees „Kirjanduslikkuse

⁶ Selle väitega on küll põhimõtteliselt võimalik vaielda, kuid sel juhul tuleks tutvustada subjektiivsust taandavaid reduktioone. Uurimusest ilmneb selgelt, et Tomberg ei soovi selle väitega vaielda.

⁷ Seda kirjanduse võimalikku eksitavat eelist filosoofia ja teaduse ees on veenvalt demonstreerinud Milan Kundera. Vt M. Kundera, *Romaanikunst*. – Loomingu Raamatukogu 1998, nr 11–12, eriti lk 13–14.

⁸ Vt G. Vattimo, *Truth and Rhetoric in Hermeneutic Ontology*. – *The End of Modernity: Nihilism and Hermeneutics in Postmodern Culture*. Cambridge: Polity Press, 1994, lk 130–144.

⁹ Vt nt: S. Budick, W. Iser (toim), *Languages of the Unsayable*. Stanford, California: Stanford University Press, 1987; D. Fischlin (toim), *Negation, Critical Theory and Postmodern Textuality*. Dordrecht–Boston–London: Kluwer, 1994; T. Walsh, *The Dark Matter of Words. Absence, Unknowing, and Emptiness in Literature*. Carbondale, Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1998.

¹⁰ M. Blanchot, *Literature and Right to Death*. – *The Station Hill Blancot Reader*. Station Hill: Barrytown Ltd, 1999, lk 359–400.

¹¹ M. Blanchot, *Literature and Right to Death*, lk 386.

ruum¹² kirjeldab Blanchot luulet läbi-
valt just võimatuse terminites ja võrd-
piltides (ontoloogiliselt kõneldes haa-
kub see võimatus Tombergi ontoloogia-
st välistatud eimiskiga) näiteks
väljaspool ennast asuva ruumina¹³ või
tegevusena, kus mitte millegi ütlemise
võimatus algab lõputult uuesti.¹⁴ Blan-
chot ilmestab oma võimatu kirjanduse
kontseptsiooni põhiliselt Kafka ja Mal-
larmé loominguga; kõige rohkem on
negatiivse loome raames uuritud ehk
Samuel Beckettit, aga näidetena võib
esile tuua ka sürrealistlikku automaat-
kirjutust või ka hilise Laabani häälu-
tusluulet. Tombergi uurimusega haaku-
des kõlaks põhiline arendust vajav
vaidlusküsimus nii: kas iga märk tingib
väljamõeldisele omase äratähistatuse
või leidub ka tähendusetut, ehk koguni
tähendust hävitavat kirjandust? Otsus-
tava tähtsusega aspekt Tombergi uuri-
muses, kus vaidlus võiks aset leida, on
vakatuse naudingu staatus: kas nau-
dingus, kus katkeb keele side maailma-
ga, ilmneb kõikevõimaldatus, puhas
võimalikkus (lk 125) või hoopis midagi
veelgi vähemat, võimatust?¹⁵ Ma ei soo-

¹² M. Blanchot, *The Space of Literature*. Lincoln–London: University of Nebraska Press, 1982.

¹³ M. Blanchot, *The Space of Literature*, lk 142.

¹⁴ M. Blanchot, *The Space of Literature*, lk 157.

¹⁵ Barthes'i säärast radikaalset lugemist võiks õigustada järgnev tsitaat: „Nauding põhjustab sotsiaalsuse järsu kao, kuid siiski ei järgne sellele mingisugust liikumist subjekti (subjektiivsuse), isiku, üksinduse suunas: kõik kaob täielikult. Illegaalsuse sügav põhi, must ekraan.” – R. Barthes, *Tekstimõnu*. Tallinn: Varrak, 2007, lk 52. Minu ja Tombergi Barthes'i lugemisviiside erinevus ulatub tagasi ontoloogiasse ning seda vaidlust tuleks pidada võimaluse korral pikemalt.

vi väita, nagu oleks viimane küsimus juba Tombergi kahjuks lahendatud, pigem võib olla see säärane küsimus, mis jääbki meid lahendamatuna purema. Samuti ei soovi ma vihjata, nagu pidanuks Tombergi doktoritöö sisaldama ka tähendusetu luule võimalikkuse põhjalikku analüüsi. Väljamõeldise kohta kehtib Tombergi tõlgenduskeem suurepäraselt. Ometi tundub mulle, et nii eimiski (kui kõikide võimaluste välja taga ähvardava võimatuse) kui ka tähendusetu luule täielik vältimine on Tombergi puhul sümptomaatiline ning mingil salapärasel viisil motiveeritud.

Jaak Tombergi uurimus, mida tuleb vaatamata eelnevatele norivatele märkustele nimetada säravaks, algab ja lõppeb meenutusega Jorge Luis Borgese jutustusest „Aleph”. Kui tegelikustunud reaalsuses asetsevad ruumipunktid nukralt omaette, puutudes vaid oma naabritega kokku, siis Borgese jutustuse kirjanikust tegelase keldritrepiil asus üks imeline punkt, milles sisaldasid kõik teised punktid. See ammendamatu lepitusvaruga punkt Aleph, mis inspireerib Tombergi väitel kirjanikku (lk 154), on kahtlemata heaks metafooriks ka Tombergi enda taotluse iseloomustamisel. Kui asetame Alephile vastu Blanchot' metafoori kirjanduslikkuse ruumist, mis ei sisalda midagi, isegi mitte iseennast, siis saabki siinses arvustuses aset leidnud vaidlus võrdpildina kokku võetud.

LEO LUKS